

ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ VE AZERBAYCAN'IN PARLAMENTO YAPILARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Tunca ÖZGİŞİ*

ÖZET

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın bulunduğu coğrafya şüphesiz dünyanın en stratejik bölgeleri arasında yer almaktadır. Sovyet Rusya'nın bölgedeki hâkimiyeti yaklaşık bir asır sürmüştür ve 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) parçalanmasıyla Orta Asya Cumhuriyetleri, bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bu makalede SSCB'nin dağılması ile bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'da devletin yeniden yapılandırılması konusu ve parlamentoların kuruluşuyla ilgili tarihsel süreç incelenmektedir. Bu bağlamda 1991-2012 yıllarını kapsayan dönemde yaşanan gelişmelerin betimlenmesinden çok, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın demokratikleşmesi yönündeki etkiler incelenmektedir. Bölge ülkelerinin demokratik kimliğe kavuşması yolunda öncelikle bu devletlerin bağımsızlık sonrası geçirdikleri siyasi ve anayasal süreç ele alınmıştır. Sonrasında ise bu ülkelerin parlamento yapıları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Yapılan analiz çerçevesinde parlamentoların yapısı bağlamında seçim süreçleri, seçilme şartları, seçilenlerin nitelikleri gibi ana konulara değinilmiştir. Bu ülkelerde parlamenter rejimin sıkıntıları da aktarılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede parlamenter sistemlerin genel özellikleri ve bu sistemlere özgü avantaj ve dezavantajlar anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Azerbaycan, Parlamenter Sistem, Demokrasi.

COMPARATIVE ANALYSIS OF STRUCTURES OF THE PARLIAMENT OF THE CENTRAL ASIAN REPUBLICS AND AZERBAIJAN

ABSTRACT

Central Asian Turkic Republics and Azerbaijan's geography is undoubtedly one of the world's most strategic regions. In this article, reconstruction of state and parliamentary system in the Central Asian Turkic Republics and Azerbaijan which got their independence as a result

* Dr. Yalova Üni., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Böl., tuncaoz@hotmail.com

of the disintegration of Union of Soviet Socialist Republics (USSR) in the year 1990 is examined. As such, rather than describing the developments that took place in the country between 1991 and 2012, it looks at the impact of these developments in terms of democratization in Central Asian Turkic Republics and Azerbaijan. Thus, primarily the time span of these states after their independences was examined. Then, the parliamentary system of these states were compared and analyzed. Issues such as election processes, election conditions, the characteristics of the candidates, were analyzed with respect to parliamentary. In this context general characteristics of parliamentary systems are described together with the advantages and disadvantages of these systems.

Key Words: Turkic Republics of Central Asia, Azerbaijan, Parliamentary System, Democracy.

Giriş

20. yüzyılın sonları dünyada büyük değişimlerin yaşanmasına sahne olmuştur. Bunlardan belki de en önemlisi SSCB'nin dağılmasıdır. 1990'lara gelindiğinde SSCB içerisinde oldukça ciddi boyutlarda siyasal ve ekonomik sorunlar baş göstermiştir. Ülke, 1990'da bir yanda çok ciddi ekonomik sorunlarla, öte yanda Sovyet cumhuriyetlerinde etnik ve ulusçu huzursuzluklarla karşılaşmıştır. 1985 yılında SSCB Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov'un iktidarı sırasında başlayan ve sorunların çözümüne yönelik olarak planlanan Glasnost (açıklık) ve Perestroyka (şeffaflık) politikaları ile başlayıp 6 yıl süren reformların ardından "Sovyetler Birliği, 26 Aralık 1991 tarihinde Yüksek Sovyet'in aldığı fesih kararıyla resmen dağılmıştır. Bu sürecin neticesinde 15 yeni cumhuriyet bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Bağımsızlık sonrası dönemde nerdeyse bütün Orta Asya ülkeleri Sovyet yönetiminden kalan iktisadi, siyasal ve sosyal sorunların yanı sıra, bağımsız bir devlet oluşturmanın pratik güçlüğüyle de karşı karşıya kalmışlardır. Komünist sistemin çöküşünün yol açtığı ideolojik boşluğun ulus oluşturma sürecine yansımalarının yanı sıra güvenilir, meşru ve idare edebilir formel devlet kurumları oluşturmak da gerekmiştir. Bağımsızlığın kazanılmasından sonra Cumhuriyetlerin önem verdikleri konulardan biri de yasama organlarının oluşturulması olmuştur.

Bunun öncesinde her devlet kendi anayasasını inşa sürecine girmiş, sonrasında seçimler yapılmıştır. Seçimler sonrasında parlamentolar kurulmuş ve devlet mekanizması işletilmeye başlanmıştır. Ancak bu dönemde yapısal sorunlar ortaya çıkmış, birçok Orta Asya ülkesi anayasalarını değiştirmekte çare bulmuşlardır. Ayrıca parlamento sistemlerinde de bir değişim yaşanmıştır. Bu

değişimler ülkeden ülkeye farklılık gösterse de temel olarak devlet başkanlarının güçlerini pekiştirmeleriyle ve parlamentoların etkinliklerinin azaltılmasıyla sonuçlanmıştır.

1. SSCB'nin Dağılması Sonrası Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'da Siyasi Yapılanma

SSCB'yi kuran, 1922 Anayasasını ilk imzalayan Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna, yaklaşık 69 yıl sonra, 8 Aralık 1991'de Minsk'te imzaladıkları anlaşma ile Bağımsız Devletler Topluluğunu (BDT) kurduklarında, SSCB'nin siyasi varlığını sona erdirmeye yolunda önemli bir karar almışlardır.

Orta Asya ülkeleri de 1991'deki Sovyetler Birliğinin nihai olarak dağılmasının az öncesinde peş peşe bağımsızlık ilanlarını gerçekleştirmişlerdir. Bu ülkeler (bir ölçüde Azerbaycan hariç) bağımsızlıklarına, herhangi bir silahlı mücadele sonucunda değil, SSCB'nin kendiliğinden dağılması sonucunda kavuşmuşlardır. Hatta buna zoraki bağımsızlık diyenler de mevcuttur. Bu olgunun kaynağında ise, SSCB'deki merkezî ekonominin sorunları ile onu oluşturan cumhuriyetlerin sorunlarının aynı mahiyette olması bulunmaktadır.¹ Bu ekonomik sorunların yanında bir de siyasi yapı sorunu vardır. Bu çerçevede bağımsızlığın hemen sonrasında her cumhuriyet yeni anayasalarını kabul etmişlerdir. Orta Asya ülkelerindeki Sovyetlerden kalan yönetim geleneğine veya otoriter yönetim tarzına çok fazla dokunulmaksızın yeni yönetim biçimi arayışı başlamıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde Orta Asya'daki siyasal iktidarlarda yeni cumhuriyetlerin anayasal sisteminin temel hedefinin Batı'daki gelişmiş demokrasilerin anayasal yapısı olduğuna dair genel görünüm mevcuttur. Bu amaçla Orta Asya ülkelerindeki yeni anayasalarında hep Batı Avrupa'dan, özellikle Fransa anayasal sistemine benzer bir anayasal sistem öngörülmeye çalışılmıştır.²

Bu süreci yaşayan devletlerden Azerbaycan'da Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov başkanlığındaki hükümet 30 Ağustos 1991'de, "*Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığına İlişkin Anayasal Akt*"ı kabul etmiştir. 32 maddeden oluşan bu belge, Azerbaycan halkının bağımsızlık mücadelesini ve demokrasiye geçiş çabalarını göstermektedir.³ Komünist Partisi dağıtılıp

¹ DPT, *Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar (AT, NAFTA, PASİFİK) ve Türkiye (AT, EFTA, KEİ, Türk Cumhuriyetleri, İslam Ülkeleri, ECO) İlişkileri ÖİK: Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu Özeti*, DPT Yayınları, Ankara, 1995, s. 7.

² John Anderson, "Constitutional Development in Central Asia", *Central Asian Survey*, XVI/3, 1997, s. 301-320.

³ Levent Gönenç, "Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XLVII/1-4, Ankara, 1998, s.190.

Azerbaycan'ın bağımsızlığı yeniden tesis edildikten sonra Milli Meclis, 1992 yılında Siyasi Partiler Kanunu'nu kabul etmiştir. Bu kanuna dayalı olarak ülkede çok partili döneme geçilmiştir. En büyük siyasi partiler Musavat Partisi, Azerbaycan Halk Cephesi Partisi, Azerbaycan Millî İstiklal Partisi ve Yeni Azerbaycan Partisi olmuştur.⁴

1991-1993 döneminde ülkede ve siyasal sistemde bir karışıklık söz konusudur. Devlet yapısı tam olarak oturmadığı ve siyasi karışıklıklar-çekişmeler sürdüğü için Azerbaycan önemli bir zaman kaybı yaşamıştır. Ayrıca Ermenilerle yapılan savaş ülkeyi kaosa sürüklemiştir.⁵ Bağımsızlıktan sonra yapılan ilk cumhurbaşkanlığı seçiminde, o zamana kadar yönetimde bulunan Azerbaycan Komünist Partisi Başkanı Ayaz Mutallibov'un yerine, Azerbaycan Halk Cephesi Başkanı Ebülfez Elçibey oyların %59.4'ünü alarak Cumhurbaşkanı olmuştur. Fakat 4 Haziran 1993 tarihinde askeri bir ayaklanmayla Ebülfez Elçibey iktidardan uzaklaştırılmıştır. 3 Ekim 1993 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Haydar Aliyev Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Aliyev iktidara geldikten kısa bir süre sonra, dizginleri elinde toplayabilmiş ve bütün ayaklanmacıları yönetimden uzaklaştırarak etkisiz hale getirmiştir.⁶ Azerbaycan'da yeni anayasa üzerindeki çalışmalar ancak Ocak 1995'te başlayabilmiştir. Anayasanın taslak metni Cumhurbaşkanı başkanlığında, ona bağlı hukukçular tarafından hazırlanmış ve bilim adamları, hukukçular, milletvekilleri ve aydınlardan oluşan 35 kişilik bir komisyon tarafından ele alınmıştır. Anayasa taslağı, 12 Kasım 1995'te halk oylamasına sunulurken kabul edilmiştir. Bağımsızlık ve demokrasi kavramlarını yan yana koyan, hatta zaman zaman bağımsızlığı demokrasinin önüne geçiren bir anlayışla şekillendirilen 1995 Anayasası, bağımsızlığın kazanılmasının ardından ortaya çıkan iktidar kavgasının sancılarını yansıtan bir anayasa görünümündedir. Dolayısıyla 1995 Azerbaycan Anayasası'nın satır aralarında da diğer pek çok modern anayasada olduğu gibi, yapımından önce yaşanan yenilgi ve zaferlerin izlerini görmek mümkündür.⁷

Anayasal düzene geçişin sağlanmasıyla birlikte Azerbaycan hızlı bir şekilde geçmişten gelen sorunlarını çözme yoluna gitmiştir. Buna öncülük eden Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in görev süresinin bitmesinden sonra, 15 Ekim

⁴ Musa Gasımov, "Azerbaycan Cumhuriyeti", *Türkler Ansiklopedisi*, C.XIX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 130.

⁵ Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 66-67.

⁶ Elnur Kazımlı, "Azerbaycan Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler", *TİKA Avrasya Etüdlere*, No: 29-30, Ankara, 2006, s. 195.

⁷ Gönenç, *a.g.e.*, s. 192-193.

2003 tarihinde cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. Bu seçimde İlham Aliyev Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Yeni Cumhurbaşkanı hem iç, hem de dış politika alanında, eski Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in izlemiş olduğu politikayı devam ettireceğini beyan etmiştir.⁸

Kazakistan, 16 Aralık 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. 1993 yılında bağımsız Kazakistan tarafından Birinci Anayasası'nın kabul edilmesi Kazakistan Devleti'nin demokratik oluşumunda önemli bir safha olarak kabul edilmiştir. Ancak bu anayasa, iktidar odakları arasındaki uyuşmazlığın çözümü konusunda işlemsel mekanizmayı içermemektedir ve bu da daha sonraki Kazakistan Cumhuriyeti'nin siyasi-anayasal gelişmesine direkt yansımıştır. Bundan dolayı, iki meclisli Parlamento'nun kurulması ve bu süreçte de Cumhurbaşkanı rolünün yasallığı konusundaki tartışmalar ortaya çıkmıştır.⁹ 1995'te kabul edilen yeni Anayasa ile devlet yönetim kademeleri yeniden şekillendirilmiş ve tartışmaların önüne geçilmiştir. Ayrıca mülkiyet hakkı, vatandaşların özgürlüğü ve diğer hakları yeniden belirlenmiştir. Bu anayasa uzun bir süre Kazakistan'da yürürlükte kalmıştır. Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, 16 Mayıs 2007'de Parlamento kanatlarının ortak toplantısında, yürürlükteki "Kazakistan Cumhuriyeti Anayasa Değişiklik Tasarısı"nın parlamenterlerin görüşüne sunmuştur. "*Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası'na Değişiklik ve Eklemelerin Uygulanmasına İlişkin Yasa*", parlamenterler tarafından kabul edilmiş ve 21 Mayıs'ta yürürlüğe girmiştir. Bu kapsamda; "Kazakistan Cumhurbaşkanı Hakkında", "Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu ve Milletvekillerinin Statüsü Hakkında", "Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti Hakkında", "Kazakistan Cumhuriyeti'nde Seçimler Hakkında" yasalar olmak üzere ülkenin sosyo-politik sisteminin yasama temelini oluşturan "reform paketi" Parlamento tarafından kabul edilmiştir.¹⁰ Bu değişikliklerle beraber Cumhurbaşkanı, statüsünü önemli ölçüde yükseltmiş ve Kazakistan Cumhuriyeti'nde yönetim kademelerinin tayini noktasında anayasal durumunu pekiştirmiştir. Cumhurbaşkanı'na bütün devlet iktidarı dallarında halk karşısındaki sorumluluklarının dengeli şekilde işlenmesini sağlama

⁸ Kazımlı, *a.g.e.*, s. 198.

⁹ Nihal İncioğlu, "Toplumsal Bölünmeler ve Siyasi Güçler", *Bağımsızlığın İlk Yılları: (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 118-119.

¹⁰ Nurçin Yıldız, "18 Ağustos 2007 Kazakistan Parlamento Seçimleri ve Nazarbayev'i Anlamak", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, II/4, Ankara, 2007, s. 175.

imkanını oluşturmuş ve yine Cumhurbaşkanı'na Anayasa hakemliği yetkisini tanımıştır.¹¹

Kırgızistan'da 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığın ilanından sonra 11 Aralık 1991'de bağımsızlık beyannamesi kanunlaştırılmıştır. Kırgızistan, bağımsızlığını kazandığında yönetimde yerel Komünist Partisi hiyerarşisine hakim bir kadro bulunmamaktadır. Ülkenin ilk Cumhurbaşkanı Askar Akayev, parlamentoda birbirlerine rakip grupların, Moskova'nın arabuluculuğu ile uzlaşmaları sonucunda iktidara getirilmiş bir isimdir. Bu paralelde ülkedeki çatışma dinamiğini parlamentoda üstlenmiş bölgesel destekleri ile öne çıkan liderlerle, ülkenin geçiş sürecinde yetkileri elinde toplamak isteyen Cumhurbaşkanı arasındaki görüş ayrılıkları oluşturmuştur.¹² Kırgızistan, 1993 Anayasası ile güçler ayrılığı ilkesini benimsemiş; yargı, yasama vadeli olarak başkanlık sistemini tercih etmiştir.¹³ Anayasa cumhurbaşkanına tek taraflı irade ve referandum yolu ile anayasa değişiklik teklifi sunabilmesi imkânı tanımıştır. Akayev bu yetkiyi, yaşanan sorunlarda parlamentoyu devre dışı bırakmak ve kendi otorite alanını genişletmek amacıyla kullanmaktan çekinmemiştir. Akayev döneminde Kırgızistan Anayasası 1994'ten başlayarak 2003 Şubat'ına kadar beş değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliklerin hepsi, Cumhurbaşkanı'nın tek taraflı referanduma gitmesiyle gerçekleştirilmiştir. Ancak 1991-2005 yılları arasında gerçekleştirilen hiçbir parlamento seçimi de istenilen uysal bir yasama sisteminin kurumsallaştırılmasına hizmet etmemiştir. Devlet başkanı Askar Akayev döneminde 2003 yılında gerçekleştirilen değişiklikler, demokrasiden otoriteye, deyim yerindeyse, geriye gidiş anlamına gelmiştir.¹⁴ Bu değişikliklerle Akayev, aile çevresine geniş bir dokunulmazlık sahası inşa etmeye çalışmıştır. Ancak bu halkın tepkisini çekmiştir. Sonrasında parlamento seçimlerine hile karıştırılması, Akayev'in akraba ve yandaşlarını milletvekili olarak seçtirmesi bardağı taşıran damlalar olmuştur. Sonuçta 24 Mart 2005 tarihinde yaşanan halk devriminin (Tulip Revolution) ardından Kurmanbek Bakiyev yeni devlet başkanı olarak seçilmiştir.¹⁵ Ancak Bakiyev iktidarı da uzun ömürlü olmamıştır. 2005 yılı sonrasında Cumhurbaşkanı Bakiyev'in hakim bir devlet partisi kanalı ile parlamentoyu kontrolüne alma isteği, 2007 erken seçimleri ile gerçekleştirilmiş, ancak benzer şekilde parlamentonun dışına

¹¹ Manas K. Kozıbaev - Sattar F. Majitov, "Kazakistan Cumhuriyeti", *Türkler Ansiklopedisi*, C.XIX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 327.

¹² Haluk Alkan, "Kırgızistan'da 2010 Anayasası ve Yeni Siyasal Rejim", *Avrasya Analiz*, No:1, Ankara, Sonbahar 2010, s.4

¹³ İncioğlu, *a.g.e.*, s. 128.

¹⁴ Alkan, *a.g.e.*, s.5.

¹⁵ Şeref İba, "Kırgızistan'ın Anayasa Serüveni ve Jogorku Keneş", *TİKA Avrasya Etüdüleri*, XXXVI/2, Ankara, 2009, s. 51.

itilen liderlerin ittifakı ile 2010 yılında, o da selefi gibi iktidardan alınmıştır.¹⁶ 2010 yılındaki iktidar değişimi ve yeni Anayasa, ülkenin mevcut siyasal dinamikleri ile oluşan bir yönetim modeli getirmekle diğer ülkelerden önemli bir farklılaşmaya işaret etmektedir. Yeni Anayasa, parlamento merkezli bir siyasal hayat işleyişine kapı aralamış, sistem parlamentodaki grupların uzlaşmasını merkeze alan bir anlayışla yapılandırılmıştır.¹⁷

Özbekistan, 1 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. 29 Aralık 1991 tarihinde düzenlenen referandumla bağımsızlık ilanı onaylanmıştır. Bağımsızlıkla birlikte Özbekistan Komünist Partisi kendisini lağvetmiştir. Bu parti yerine İslam Kerimov başkanlığında Demokratik Parti kurulmuş ve 29 Aralık 1991 tarihinde yapılan seçimlerde Demokratik Parti iktidara gelmiştir.¹⁸ Özbekistan'ın ilk Anayasası ise 27 Ocak 1992 tarihinde kabul edilmiştir. Bu Anayasa ile başkanlık sistemi geçerli olmuştur. Aynı zamanda ülkede yasama organı “*Âli Meclis*”, olağanüstü haller dışında, her üç ayda bir toplanarak gündemindeki yasa tasarılarını görüşmüştür. Parlamento, beş yılda bir yapılan seçimlerle belirlenmiştir. Parlamento seçimlerinin ilki Aralık 1994 yılında, ikincisi Aralık 1999 yılında üçüncüsü 2004 yılı Aralık ayında yapılmıştır. Parti listelerinden parlamentoya giren milletvekillerinin yanı sıra, yerel yönetimlerin seçtiği vekillerle birlikte iki kanatlı meclis 250 üyeden oluşmuştur. Bunun öncesinde 27 Ocak 2002 ise yılında yapılan referandumla Özbekistan Anayasası'nda köklü değişikliklerin yapılması halkoyuna sunulmuştur. Referandumda kabul edilen bu Anayasa değişiklikleri 24 Nisan 2003 yılında resmen yürürlüğe girmiştir. Bu değişikliklerle 2004 yılı Aralık ayında yapılan milletvekili seçimleriyle iki meclisli parlamentoya geçiş süreci tamamlanmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanı'nın görev süresi 5 yıldan 7 yıla uzatılmıştır.¹⁹

22 Ağustos 1990 tarihinde Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Meclisi, Türkmenistan Devleti'nin egemenliğini ilan etmiş ve 27 Ekim 1990 tarihinde yapılan açık oy esasına dayalı genel seçim ile oyların %98,3'ünü alan Saparmurat Niyazov, Türkmenistan'ın seçimle iktidara gelen ilk devlet başkanı olmuştur. Türkmenistan, 27 Ekim 1991 tarihinde yapılan referandum sonucu bağımsızlığını ilan etmiştir. 18 Mayıs 1992 tarihinde Türkmenistan Meclisi oy

¹⁶ Yaşar Sarı, “Kırgızistan'da İktidarın El Değiştirmesi: Akayev ve Bakiyev'in Düşüşü”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, V/9, Ankara, 2010, s. 30.

¹⁷ Haluk Alkan “Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma Süreci: Geçen Yirmi Yılın Bir Bilançosu”, *Bilgi*, LXI Ankara, Bahar 2012, s. 24-25.

¹⁸ İncioğlu, *a.g.e.*, s.135.

¹⁹ Nurbek Khairmukhanmedov, *Ulus-Devlet Bağlamında Orta Asya Cumhuriyetlerinde Siyasal ve Hukuksal Değişim*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Doktora Tezi), Ankara, 2008, s. 256.

birliği ile bağımsız Türkmenistan'ın ilk Anayasası'nı kabul etmiştir. Anayasa'nın kabul edilmesinin ardından 21 Haziran 1992 tarihinde Devlet Başkanlığı seçimleri yenilenmiş ve Saparmurat Niyazov seimenlerin %99,5'inin oyunu alarak yeniden Türkmenistan'ın devlet başkanı olmuştur. Yeni Anayasa ile başkanlık sistemini öngörülmüştür. Buna göre Türkmenistan'da devletin başı sıfatı ile bir Devlet Başkanı (yasama, yürütme ve yargıyı denetleyen), seçilmiş bir parlamento (*Mejlis*) ve Devlet Başkanı tarafından atanan bir Bakanlar Kurulu bulunmaktadır.²⁰ “*Türkmenistan Halk Maslahatı*” önce 1995, daha sonra 1999 yılında iki kez Niyazov'a ömür boyu devlet başkanı sıfatını vermiştir. Niyazov'un ölümünden sonra onun yerine geçen Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhammedov, nce Türkmenistan Halk Maslahatı'na tanınan yetkilerin meclise geçmesi yönünde bir anayasa değişikliği gerçekleştirmiş, 2008 meclis seçimlerinde de hakim parti Türkmenistan Ulusal Demokrasi Partisi (TUDP) dışında, sosyal örgütlerin de aday gösterebilmelerine izin vermiştir.²¹

2. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan Parlamentolarının Karşılaştırmalı Analizi

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan parlamentolarına en güncel haliyle bakıldığında, Kazakistan ve Özbekistan'ın çift meclis, diğerlerinin ise tek meclis sistemi ile yönetildiği görülmektedir (Tablo 1). Aslında ilk kuruluş aşamasında bu devletlerin hepsi tek meclisli yapıyı öngörmüştür. Ancak Kazakistan'da 30 Ağustos 1995 tarihinde yapılan referandumun ardından kabul edilen yeni Anayasa ile Senato ve Meclis'ten oluşacak iki kanatlı parlamento öngörülmüştür. 1995 yılında Kazakistan Cumhuriyeti tarihinde, ilk çift meclisli parlamento seçimleri yapılmıştır. Böylece, Senato ve Meclis yeleri belirlenmiştir.²² Yine Özbekistan Meclisi'nde 4 Nisan 2002 tarihli oturumunda kabul edilen ve 12 Nisan 2002 tarihinde yürürlüğe giren yasaya göre; 2004 yılı Aralık ayında yapılacak milletvekili seçimleriyle iki meclisli parlamentoya geçiş sürecine geçileceği bildirilmiş ve bu süreç tamamlanmıştır. Yasama organlarından birinci meclise *li Meclis*, senato görevi yapan ikinci meclise ise *Senat* (Temsilciler Meclisi) denmiştir.²³

²⁰ Günay Gks zdoğan, “Uzlaşmanın Dinamikleri”, *Bağımsızlığın İlk Yılları: (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, ve Türkmenistan)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.70-71.

²¹ Haluk Alkan “Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma Süreci: Geçen Yirmi Yılın Bir Bilançosu”, *Bilig*, LXI Ankara, Bahar 2012, s.20.

²² Kozibaev ve Majitov, *a.g.e.*, s.327.

²³ Özbekistan Anayasası (Article 76).

<http://www.arbuz.com/Umid/Main/Uzbekistan/Constitution/constitution.html>, Erişim: 13.5.2012.

Bu devletlerden hepsi üniter devlet yapısına sahiptir ancak Kazakistan ve Özbekistan eyaletlere ayrılmış devletler olarak öne çıkmaktadır.

Ülke	Meclis Yapısı
Azerbaycan	Tek Meclis
Kazakistan	Çift Meclis
Kırgızistan	Tek Meclis
Özbekistan	Çift Meclis
Türkmenistan	Tek Meclis

Tablo 1: Meclis Yapıları²⁴

Bununla birlikte Türkmenistan ilk kurulduğunda çift meclisli bir yapıya sahiptir. Bu meclislerden “Yaşlılar (Aksakallar) Meclisi” olarak da anılan Türkmen Halk Maslahatı, bölgesel yöneticilerden oluşan 2507 üyeden meydana gelmektedir. Türkmen demokrasisinin kurulmasında bu meclisin büyük önemi vardır. Devlet meselelerine çözüm bulmakta bu meclis ya da devlet başkanı Türkmenistan’ın yaşlılarıyla mutlaka görüş alışverişinde bulunur. Yaşlılara hürmet etmek, onlardan fikir almak geleneği Türkmen halkında eski dönemlerden beri devam edip gelmektedir, o dönemlerde de ülkenin birçok meselesi Aksakal heyeti tarafından çözülmüştür.²⁵ Ancak bu meclisin yetkileri daraltılmış ve etkisi azaltılmıştır. Daha önce, ülke programı, anayasal değişiklikler, referandum ve seçim düzenleme gibi görevleri olan Türkmen Halk Maslahatı, 2008 Ağustosunda son kez toplanmıştır. Yetkisi değiştirilen konseye, “danışma organı” statüsü verilmiştir. Ülkede yasama organı olarak sadece “Mejlis” kalmıştır. Bu şekilde Türkmenistan’da tek meclisli yapıya geçilmiştir²⁶

Burada değinilmesi gereken diğer nokta parlamenterlerin hangi yollarla parlamentoya girdikleridir. Bu iki yolla olmaktadır. Bunlardan ilki seçim diğeri

²⁴ Veriler incelenirken ülke Parlamentoları internet sitelerinden faydalanılmıştır: <http://www.meclis.gov.az/>, <http://www.parlam.kz/>, <http://www.kenesh.kg/>, <http://www.parliament.gov.uz/>, <http://www.turkmenistan.gov.tm/>,

²⁵ Muhammed Aydoğduyev, “Türkmenistan”, *Türkler Ansiklopedisi, Türkler Ansiklopedisi*, C.XIX, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara, s. 727-728.

²⁶ Türkmenistan Anayasası (Article 59-61), <http://www.legislationline.org/search/runSearch/1/key/turkmenistan+constitution/rows/10>.,Erişim: 13.5.2012.

ise atamadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın seçim sistemlerine bakıldığında Kırgızistan'da ve Kazakistan'da "Nispi Temsil", diğer ülkelerde ise "Çoğunlukçu Seçim Sistemi" uygulandığı görülmektedir. Çoğunluk sistemlerinde "fayda" veya "yönetimde istikrar" ilkesi plandadır. Bu sistemlerin temelindeki mantık son derece basittir: Her seçim çevresinde geçerli oyların çoğunluğunu kazanan partili veya bağımsız aday ya da partili adaylar grubu, milletvekili seçilir. Ancak çoğunluk sistemleri, seçim çevrelerinin genişliği ve milletvekili seçilmek için gerekli oy oranı bakımından farklılıklar gösterirler.

Ülke	Seçim Sistemi
Azerbaycan	Çoğunlukçu Seçim Sistemi
Kazakistan	Meclis- Nisbi Temsil Sistemi, Senato: Çoğunlukçu Seçim Sistemi + Atanma
Kırgızistan	Nisbi Temsil Sistemi
Özbekistan	Meclis: Çoğunlukçu Seçim Sistemi + Atanma Senato: Çoğunlukçu Seçim Sistemi + Atanma
Türkmenistan	Çoğunlukçu Seçim Sistemi

Tablo 2: Seçim Sistemleri

Nispi temsil sistemi ise siyasal partilerin güçleri oranında, başka bir deyişle, seçimde aldıkları oy oranında parlamentoda temsil edilmelerine olanak veren bir sistemler grubunun ortak adıdır. Nispi temsil sistemlerinde "adalet" ilkesi ön plandadır. Çoğunluk sistemlerinden farklı olarak, nispi temsil sistemlerinde her seçim çevresinden birden çok milletvekili seçilir; dolayısıyla bu sistemler, seçim çevreleri itibariyle her zaman çok adlıdır, geniş bölgedir, liste usulü ile uygulanır. Nispi temsil sistemlerinde listelerdeki aday sıralaması çok önemlidir. Çünkü her partinin aday listesinden o partinin kazandığı milletvekilliği sayısı kadar aday, oradaki sıraya göre milletvekili seçilir.²⁷

Milletvekili ve senatörlerin seçim yoluyla gelmelerinin yanında bir de atanma durumları vardır. Mesela Kazakistan'da üst kurul niteliğinde olan

²⁷ Seçim Sistemleri için bkz.; Emine Yavaşgel, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Durum*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s.85-104, 106-129.

“Senate” 47 senatörden alt kurul niteliğindeki “Mazhilis” ise 107 milletvekilinden oluşmaktadır. Meclisin 107 üyesinin 98’i tek aday seçim bölgelerinden, geriye kalan 9 milletvekili ise parti listeleri dikkate alınarak “Kazakistan Halklar Asamblesi” kanalıyla seçilmektedir. Kazakistan Halklar Asamblesi, 1 Mart 1995 tarihli Cumhurbaşkanlığı kararnamesine dayalı olarak kurulmuştur. Asamble, sayıları kırkı bulan çeşitli siyasi, etnik ve kültürel dernek ile vilayetler tarafından gönderilen delegelerden oluşmaktadır. Asamble’de 30’a yakın etnik grup temsil edilmektedir. Asamble’nin Cumhurbaşkanına danışma kurulu şeklinde görev yapacağı kararnamede belirtilmiştir. Asamble’nin temel kuruluş amacı etnik unsurlar arasında birlik, beraberlik, dayanışma ve diyalogu sağlamaktır.²⁸ Senato ise, her vilayet ve eski başkent Almatı’dan yerel temsili organlar tarafından seçilen ikişer senatörden oluşmaktadır. Senatörlerden 15’i toplumun önde gelenler arasından Cumhurbaşkanınca atanır.²⁹ Özbekistan Senatosu’nda da benzer bir durum söz konusudur. Özbekistan’da 2003 yılında gerçekleşen Anayasa değişikliklerinin en önemli noktası parlamentonun sürekli çalışan yasama organına dönüşmesidir. Yeni düzenlemeye göre yasama faaliyetlerini yürüten ve seçimle belirlenen 120 vekilden oluşan “Qonunchilik Palatasi”, (Temsilciler Meclisi) ve 16’sı Cumhurbaşkanı tarafından atanan, diğerleri Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti, Taşkent Şehri ve vilayetlerden eşit sayıda (6’şar) seçilecek toplam 100 kişiden meydana gelen “Senat”, Âlî Meclis’i oluşturmaktadır.³⁰

Araştırmaya konu olan ülkelerin parlamenter olabilmek için seçilme yaşını çoğunlukla 25 olarak belirledikleri gözlemlenmektedir. Dünyanın birçok ülkesinde seçilme yaşı olarak 25 öngörülmektedir. Sadece Kırgızistan’da 21 yaş, Kazakistan’da ise senatör olabilmek için 30 yaş sınırı getirilmiştir (Tablo 3).

Ülke	Seçme Yaşı	Seçilme Yaşı
Azerbaycan	18	25
Kazakistan	18	Meclis-25 Senato-30
Kırgızistan	18	21
Özbekistan	18	25
Türkmenistan	18	25

Tablo 3: Seçme ve Seçilme Yaşları

²⁸ Mahmut Bülbül, “Kazakistan Cumhuriyetinde Yasama ve Yürütme Fonksiyonu”, *Yasama Dergisi*, No: 8-1, Ankara, 2008, s.88.

²⁹ Kazakistan Anayasası (Article 50-51-52), <http://www.parlam.kz/en/constitution.>, Erişim: 13.5.2012.

³⁰ Özbekistan Anayasası (Article 102).

Bununla birlikte bir de seçilme yeterliliklerine göz atmak gerekmektedir. Azerbaycan'da 25 yaşını doldurmuş Azerbaycan vatandaşları seçime katılabilirler. Çifte vatandaşlığı olan, başka devletler karşısında yükümlülüğü olan, yürütme veya yargı organlarında çalışan, bilimsel, pedagojik ve yaratıcı faaliyetler istisna olmak üzere, diğer ücretli faaliyetle uğraşan kişiler, din görevlileri, fiili ehliyetsizliği mahkemece tasdik edilenler, ağır suçlardan mahkum olmuş kişiler, mahkemenin yürürlüğe girmiş kesin kararıyla ceza infaz yerlerinde hükümlü bulunan kişiler Azerbaycan Cumhuriyeti "*Milli Mejlisi*"nin milletvekili seçilemezler. Adaylar adaylık süreçlerinin başlayabilmesi için seçim bölgelerinde 450 seçmenin imzasını toplamaları gerekmektedir.³¹

Kazakistan'da ise nitelikli seçilme yeterliliğinin ilk şartı Kazak vatandaşı olmak ve ülkede ikamet etmektir. Mahkumiyeti olanlar, parlamento dışında ücretli çalışma durumu olanlar, başka bir meclis üyesi (senatörler meclise, meclistekiler senatoya aday olamazlar), öğretim, araştırma faaliyetleri dışında diğer ücretli faaliyetle uğraşan kişiler, bir yönetim organı veya ticari bir kuruluşun denetim kurulu üyeleri aday olamazlar. Bir kişinin aday olabilmesi için siyasi partiler tarafından aday gösterilmesi gerekmektedir. Parti listesinde her aday için Kazakistan Cumhuriyeti Seçim Kanunu ile belirlenen 15 kat asgari ücrete eşit bir ücretin banka hesabına depozito olarak yatırılması gerekmektedir. Ancak depozito ücreti Meclis'in bir önceki seçimlerinde toplam oyların en az %7'sini almış siyasi parti adayları için gereklidir. Önceki seçimlerde toplam oyların %5-7'si arasındaki siyasi parti adayları %50 depozito ücretinin %50'sini, oyların %3-5'ini almış olanlar ise 70 depozito ücretinin %70'ini ödemek zorundadırlar.

Kazakistan'da Senato seçimleri adaylık şartları biraz daha ağırdır. Senatör olabilmek için en az 5 yıl Kazak vatandaşlığında olmak, seçim bölgesinde önceki 3 yıl boyunca çalışmak, yüksek öğretim kurumlarından mezun olmak ve en az beş yıl kamu hizmeti yapmış olmak gerekmektedir. Mahkumiyet durumu, Senato dışında ücretli olarak çalışmak, başka bir meclis üyesi olmak, bir yönetim organı veya ticari bir kuruluşun denetim kurulu üyesi olmak adaylığa engeldir. Senatör olarak aday gösterilebilmek içinse yerel meclislerde toplam üyelerinin çoğunluğunun oyunu almak ve seçim bölgesindeki seçmenlerin en az %10'unun desteğini sağlamak gerekmektedir.³²

Kırgızistan'da ise "*Jorgorku Kenesh*"e (Meclis) seçilebilme için Kırgız vatandaşı ve en az 5 yıldır ülkede ikamet etme şartı vardır. Ordu mensupları,

³¹ Azerbaycan Anayasası (Article 85:I-II), <http://www.ajb.az/site/konstitusiya.pdf>. Erişim: 13.5.2012.

³² Kazakistan Anayasası (Article 51-52).

polisler, hakimler, herhangi bir nedenle hapis yatanlar, vatana ihanet suçları, rüşvet ya da seçim suçu için mahkumiyet alanlar seçimlere katılamazlar. Ayrıca ruhsal hastalığı olanlar, belgesiz göçmenler, yöneticiler ve seçim Komisyonu üyelerinin sahipleri, hakimler, devlet memurları, hükümet danışmanları, din adamları da seçimlere katılamazlar. Adaylık şartlarına bakıldığında en az 40 gün öncesinde adaylık sunulması, yedek aday isminin de aynı anda sunulması, siyasi partiler için “500.000 SOM” depozito yatırılması gerekmektedir. Toplam oyların en az % 5'ini elde eden partilere bu depozitolar iade edilir.³³

Özbekistan Anayasası'nın 77. maddesinde milletvekili veya senatör seçilebilmek için Özbek vatandaşlığı ile birlikte en az 5 yıl Özbekistan'da ikamet etme şartı öne sürülmüştür. Senatörler ve milletvekilleri aynı anda iki meclis için aday olamazlar. Bununla birlikte diğer Orta Asya ülkelerinden farklı olarak kadınlara pozitif ayrımcılık yapılmaktadır. Bu çerçevede her parti listesinde adaylarının %30'unu kadınlar oluşturmalarıdır. Özbek Senatosunun 84 üyesi *Halk Temsilcileri Yerel Konseyi* üyeleri tarafından onaylandıktan sonra seçilirler.³⁴

Türkmenistan'da seçilebilme yeterliliği için Türkmen vatandaşlığı şarttır. Bununla birlikte en az on yıl boyunca Türkmenistan'da ikamet etme zorunluluğu vardır. Adayın hapis cezası almamış olması gerekmektedir. Bakanlar Kurulu üyeliği yapanlar, bazı yüksek kamu kurumlarında görev yapanlar, hakim ve savcılar aday olamazlar. Adayların siyasi partilere kayıtlı olması ve seçimlerden 30-45 gün önce kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan veya aynı seçim bölgesinde ikamet eden en az 200 seçmenin desteğini almaları gerekmektedir.³⁵

İncelenen ülkelerde yasama fonksiyonunu yerine getirecek bireyler için belli bir eğitim kısıtlaması getirilmemiştir. Tüm ülkelerin anayasaları incelendiğinde belli bir eğitim kurumundan (Yüksek Öğretim) mezun olma şartının değinildiği üzere, sadece Kazakistan Senatosu için geçerli olduğu görülmektedir.

Parlamentoların yasama sürelerinin ortalama 5 yıl olduğu gözlemlenmektedir (Tablo 4). Sadece Kazakistan'da senatörlerin altı yıllığına seçildikleri görülmektedir. Ancak senatörlerin yarısı 3 yılda bir

³³ Kırgızistan Anayasası (Article 70-73), <http://www.legislationline.org/search/runSearch/1/key/kyrgyzstan+constitution/rows/10>. Erişim: 13.5.2012.

³⁴ Özbekistan Anayasası (Article 77).

³⁵ Türkmenistan Anayasası, (Article 90).

yenilenmektedir.³⁶ Zaten dünyadaki genel temayüle göre ikinci meclis üyeleri birinci meclis üyelerine göre daha uzun bir süre için seçilmektedirler.³⁷

Ülke	Yasama Süresi (Yıl)
Azerbaycan	5
Kazakistan	Meclis: 5, Senato: 6
Kırgızistan	5
Özbekistan	Meclis: 5, Senato: 5
Türkmenistan	5

Tablo 4: Yasama Süreleri

Ülke parlamentolarında temsil sayılarına bakıldığında 250 vekil ve senatörle Özbekistan ilk sırada yer almaktadır. En az vekil sayısı ise Kırgızistan'dadır (120). Ancak ülke nüfuslarıyla bir orantılamaya gidilirse temsil oranı en yüksek ülkenin yaklaşık 40.800 kişiye bir vekille Türkmenistan olduğu görülmektedir. En az temsil oranı ise 118.000 kişiye bir vekilin düştüğü Özbekistan olarak görülmektedir (Tablo 5).

Ülke	Nüfus	Vekil Sayısı	Bir vekile düşen kişi sayısı
Azerbaycan	9.111.000	125	73.000
Kazakistan	16.718.149	Meclis:107 Senato:47	108.000
Kırgızistan	5.477.600	120	45.000
Özbekistan	29.559.000	Meclis: 150 Senato: 100	118.000
Türkmenistan	5.105.301	125	40.800

Tablo 5: Parlamentolarda Temsil Sayıları

Kadınların parlamentolarda temsil oranlarında dünya ortalaması %19,5 civarındadır.³⁸ Bu oran dikkate alındığında Kırgızistan (%23,3) ortalamanın üzerinde kadın temsili olan ülke olarak öne çıkmaktadır. Parti listelerinde %30 kadın kotası koyma zorunluluğu olan Özbekistan (%19,2) Kırgızistan'ı takip etmektedir. En az kadın temsil oranı ise Azerbaycan'dadır (%16). (Tablo 6)

³⁶ Kazakistan Anayasası (Article 51).

³⁷ Arend Lijphart, *Demokrasi Motifleri*, Çev: Güneş Ayas, Utku Umut Bulsun, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2006, s.198.

³⁸ http://www.ipu.org/pdf/publications/wmmmap12_en.pdf, Erişim, 18.6.2012.

Ülke	Kadın Vekil Sayısı	Kadın Vekil Oranları (%)
Azerbaycan	20	16
Kazakistan	Meclis 26 Senato: 2	18
Kırgızistan	28	23.3
Özbekistan	Meclis 33 Senato: 15	19,2
Türkmenistan	21	16.8

Tablo 6: Kadın Vekil Oranları³⁹

Araştırmaya konu olan ülkelerin iktidar partilerinin parlamentolardaki temsil oranlarına bakıldığında tek partili Türkmenistan bir yana bırakılırsa en baskın partinin Kazakistan'da Nazarbayev'in liderliğini yaptığı Nur-Otan Partisi (%77) olduğu görülmektedir. En az oy oranı alan parti ise Kırgızistan'daki Ata-Jurt Partisi'dir (%23). Diğer partilerinde benzer oranlarda oy aldıkları Kırgızistan'da bu durumun ortaya çıkmasında 2010'daki devrim sürecinin büyük rolü olduğu söylenebilir.

Ülke	Parti	Vekil Sayısı	Oran %
Azerbaycan	Yeni Azerbaycan Partisi (YAP)	72	57,6
Kazakistan	Nur Otan Partisi	83	77
Kırgızistan	Ata-Jurt Partisi	28	23
Özbekistan	Liberal Demokratik Parti	53	35
Türkmenistan	Türkmenistan Demokratik Partisi	125	100

Tablo 7: İktidar Partilerinin Parlamentoda Temsil Oranları

Genel olarak bu ülkelerin siyasal yapıları çeşitlilik gösterse de, hepsinin değişen derecelerde otoriter eğilimler etrafında şekillendiği söylenebilir. Bu gelişmenin geçmiş yönetim yapılarının sürekliliğinden kaynaklandığı gibi, devlet oluşturma sürecinin gereksinimlerinden doğduğu da söylenebilir. Böyle bir iktidar yapısı, kısa vadede belirsizlikleri azaltıyor gibi görünse de kurumsal yapıların gelişimini de engellemektedir. Dolayısıyla, Orta Asya ülkelerinde kuvvetli otoriter rejimler, zayıf ve kapasitesi düşük devletlerle bir arada bulunmaktadır.⁴⁰ Bu ülkelerde devlet başkanlarının geniş yetkileri vardır. Siyasi güç merkezde toplanmıştır. Bu güç merkezden yapılan atamalarda da kendisini

³⁹ Detaylı bilgi için, Ricardo, L. Hausmann, Laura D. Tyson, Saadia Zahidi, *The Global Gender Gap Report 2011*, World Economic Forum Press, 2011, s.53.

⁴⁰ Erol Turan ve Savaş Çevik, "Devletin Kurumsal Dönüşümü: Orta Asya Cumhuriyetleri Perspektifinden", *Bilgi*, XLI, Ankara, Bahar 2007, s.217.

göstermektedir. Bu çerçevede devlet başkanlarının güçleri pekişmektedir.⁴¹ Mesela Özbekistan’da “Başkanlık Sistemi” uygulanmaktadır. Devlet Başkanı, Özbekistan Silahlı Kuvvetleri’nin de başıdır ve gerekli gördüğü durumlarda Âlî Meclis’e danışmadan olağanüstü hal veya savaş ilan edebilir.⁴²

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan’da siyasal kurumsallaşma boyutu açısından üç belirleyici özellik ön plana çıkmaktadır. Bunlar, anayasal düzeyde devlet erkleri içinde yürütme otoritesine yasama ve yargıya göre daha güçlü yetkiler verilmesi; özellikle yasamanın yürütme karşısında dengeleyici bir güç olmaktan çıkarılması ve yürütme otoritesi içinde cumhurbaşkanı merkezli otoriter bir yapılanmanın bulunmasıdır. Türk cumhuriyetlerinin siyasal kurumsallaşma açısından belirleyici özelliklerinin başında, bu ülkelerde siyasal sistemin yumuşak-görevsel kuvvetler ayrılığı temelinde ve üniter bir model altında yapılandırılmış olmalarıdır. Dolayısıyla bu ülkelerde başkanlık rejiminin demokratik bir model altında işletilmesinin bir koşulu olan katı kuvvetler ayrılığına dayalı dengeleyici bir yasama erkinin oluşumunun kurumsal alt yapısı bulunmamaktadır.⁴³

SSCB’den kopuşun ardından iktidara geçen Kazakistan’da Nursultan Nazarbayev, Özbekistan’da İslam Kerimov ve Türkmenistan’da Saparmurat Niyazov kendi cumhuriyetlerinin Komünist Partilerinde birinci sekreter olarak görev yapmışlardır. Bu çerçevede geçmiş dönemden edinilen tecrübenin yeni döneme bir şekilde yansıdığı söylenebilir.⁴⁴

Şimdiye kadar Orta Asya ülkelerinin hiçbirinde demokratik yollardan veya anayasal çerçeve temelinde iktidar değişimi yaşanmamıştır. Fakat 2005’te ve 2010’da Kırgızistan’da, 2006’da Türkmenistan’da iktidar değişimi gerçekleşmiştir. Yine Kırgızistan’da “renkli devrim” ve “hükümet darbesi” yoluyla, Türkmenistan’da ise Cumhurbaşkanı’nın ölümüyle iktidar el değiştirmiştir. Ayrıca Orta Asya ülkelerinde gerçekleşme ihtimali yüksek olan bir başka yöntem daha vardır. Bu “halef belirleme” yöntemidir. Azerbaycan’daki iktidar değişimi bu açıdan değerlendirilebilir.⁴⁵

İktidarların bu kadar güç değiştiği ülkelerde ana dengeleyici unsur parlamentodan çok devlet başkanlarıdır. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde ve

⁴¹ Sally. N. Cummings “Introduction: Power and Change in Central Asia”, *Power and Change in Central Asia*, S. N. Cummings (Ed.), Routledge Publications, London, 2002, s. 11.

⁴² TİKA, *Ülkelerin Anayasaları*, TİKA Yayınları, Ankara, 1999, s. 229-232.

⁴³ Haluk Alkan, “Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma Süreci: Geçen Yirmi Yılın Bir Bilançosu”, *Bilig*, LXI Ankara, Bahar 2012, s. 8.

⁴⁴ Cummings, *a.g.e.*, s.2.

⁴⁵ Khairmukhanmedov, *a.g.e.*, s. 265-266.

Azerbaycan’da her ne kadar partilerin ve meclisin belli oranda güçleri olsa da cumhurbaşkanlarına bu güçleri bir anda sıfırlayacak meclisi fesih yetkisi tanınmıştır. Bu yetki, siyasal sistem içinde cumhurbaşkanlığı otoritesine karşı yasamanın dengeleyici bir güç olmasını imkansız hale getirmektedir. Kazakistan Anayasası, parlamentonun cumhurbaşkanı tarafından önerilen hükümete güvenoyu vermemesi, yine cumhurbaşkanı tarafından önerilen başbakanı iki defa reddetmesi ve parlamento ile diğer devlet organları arasında anlaşmazlıklar çıkması nedeniyle bir siyasal krizin ortaya çıkması durumunda cumhurbaşkanına parlamentoyu fesih yetkisi tanımaktadır.⁴⁶ Özbekistan’da cumhurbaşkanı, milletvekilleri arasında çözümlenemeyecek anlaşmazlıklar çıkması ve meclisin anayasaya aykırı kararlar alması durumunda Âlî Meclis’i dağıtabilir.⁴⁷ 2010 yılına kadar Kırgızistan’da cumhurbaşkanının, önerdiği başbakanın parlamento tarafından üç kez reddedilmesi durumunda meclisi fesih yetkisi bulunmaktaydı.⁴⁸ Ancak 27 Haziran 2010’da yapılan referandumda kabul edilen yeni Anayasa’ya göre, cumhurbaşkanının yetkileri daraltılarak, görev süresi 6 yıl ile sınırlanmakta ve ikinci defa seçilmesine izin verilmemektedir. Yani Anayasa klasik parlamenter sistemlerde olduğu gibi başbakanı ve meclisi güçlendirmiştir. Yeni Anayasa meclisin cumhurbaşkanını başsavcının raporuna dayalı olarak görevden almanın yolunu açmıştır. Yeni anayasaya göre seçimlerde çoğunluğu kazanan siyasi partinin ya da çoğunluğu oluşturan koalisyonun belirlediği aday cumhurbaşkanı tarafından başbakan olarak atanmakta ve kabineyi kurmakla görevlendirilmektedir. Cumhurbaşkanı savunma ve ulusal güvenlikle ilgili bakanlar dışındaki kabine üyelerinin belirlenmesine müdahale etmemektedir.⁴⁹ Türkmenistan’da ise hükümete iki defa onay vermeyen Meclis’in cumhurbaşkanı tarafından feshedilme yetkisi bulunmaktadır.⁵⁰

Sonuç

SSCB’nin dağılmasından sonra Orta Asya ve Kafkaslarda bağımsızlığını yeni kazanan devletler, küresel güçler arasında gerçekleşen mücadeleden derin biçimde etkilenmektedirler. Güç mücadelesinin ortasında yer alan bu ülkelerde, zengin yer altı ve yer üstü kaynaklara sahip bu geniş coğrafyayı kontrol altında tutmak, bunu yaparken iç ve dış siyasi dinamikleri dengelemek bir hayli güç olmuştur. Eski rejimden gelen kalıntıların ülkelerde hakimiyet süreçlerini

⁴⁶ Kırgızistan Anayasası (Article 63).

⁴⁷ Özbekistan Anayasası (Article 95).

⁴⁸ Haluk Alkan, “Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma Süreci: Geçen Yirmi Yılın Bir Bilançosu”, *Bilig*, LXI Ankara, Bahar 2012, s.9.

⁴⁹ Kırgızistan Anayasası (Article 61).

⁵⁰ Türkmenistan Anayasası, (Article 53).

sürdüremeleri de bu devletlerin en büyük problemlerinden biri olmuştur. Çünkü bu süreçte anti-demokratik yasalar, kurumlar, bireyler, halkın iradesinin önüne geçebilecek bir konumda yer almışlar, araştırmaya konu olan ülkelerin çağdaş dünyaya entegrasyonu noktasında sıkıntılar çıkmasına neden olmuşlardır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan siyasi gerginliklerin ve çatışmaların çıkacağı veyahut uluslararası aktörlerin de müdahalesi ile çıkartılacağı bir konumdadır. Bunun önüne geçilmesi için söz konusu ülkeleri daha istikrarlı, daha etkin çalışan bir kurumsal yapıya kavuşturması beklenebilir. Bu beklentinin karşılanmasındaki ana unsur yürütme yerine yasamanın daha önemli olduğu, uzlaşma ve diyaloga açık, her türlü baskıdan azade parlamenter bir yapının kurulması olmalıdır. Yapılan araştırma sonucunda -Kırgızistan'da yaşanan süreç bir kenara bırakılırsa- adı geçen ülke rejimlerinin, anayasalarının, devlet başkanları yetkilerinin birbirlerine benzediği görülmüştür. İleride ortaya çıkması muhtemel sıkıntıların aşılması için Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'da demokratik anayasal düzenlerin yeniden tesis edilmesi ve şeffaf bir yönetim anlayışının getirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

ALKAN, Haluk, "Kırgızistan'da 2010 Anayasası ve Yeni Siyasal Rejim", *Avrasya Analiz*, No:1, Ankara, Sonbahar 2010, s.4-16.

ALKAN, Haluk, "Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma Süreci: Geçen Yirmi Yılın Bir Bilançosu", *Bilgi*, LXI, Ankara, Bahar 2012, s. 1-30.

ANDERSON, John "Constitutional Development in Central Asia", *Central Asian Survey*, No:16-3, 1997, s. 301- 320.

AYDOĞDUYEV, Muhammed, "Türkmenistan", *Türkler Ansiklopedisi*, C.XIX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 720-737

AZERBAIJAN ANAYASASI, <http://www.ajb.az/site/konstitusiyasi.pdf>, Erişim: 13.5.2012.

BÜLBÜL, Mahmut, "Kazakistan Cumhuriyetinde Yasama ve Yürütme Fonksiyonu", *Yasama Dergisi*, No: VIII/1, Ankara, 2008, s.65-101.

CUMMINGS, Sally. N., "Introduction: Power and Change in Central Asia", *Power and Change in Central Asia*, (Ed. S. N. Cummings), London, Routledge Publications, 2002, s. 1-20.

DPT, *Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar (AT, NAFTA, PASİFİK) Ve Türkiye (AT, EFTA, KEİ, Türk Cumhuriyetleri, İslam Ülkeleri, ECO) İlişkileri ÖİK: Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu Özeti*, DPT Yayınları, Ankara, 1995.

GASIMOV, Musa, “Azerbaycan Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.XIX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 121-147.

GÖNENÇ, Levent, “Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XLVII/1-4, Ankara, 1998, s.185-220.

HAUSMANN, Ricardo, TYSON Laura, ZAHİDİ, Saadia D., *The Global Gender Gap Report 2011*, World Economic Forum Press, 2011.

http://www.ipu.org/pdf/publications/wmnmap12_en.pdf. Erişim:18.6.2012.

İBA, Şeref, “Kırgızistan’ın Anayasa Serüveni ve Jogorku Keneş”, *TİKA Avrasya Etüdüleri*, No:XXXVI/2, Ankara, 2009, s. 47-62.

İNCİÖĞLU, Nihal, “Toplumsal Bölünmeler ve Siyasi Güçler”, *Bağımsızlığın İlk Yılları: (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, ve Türkmenistan)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.105-142.

KAZAKİSTAN ANAYASASI, <http://www.parlam.kz/en/constitution>. Erişim: 13.5.2012.

KAZIMLI, Elnur, “Azerbaycan Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler”, *TİKA Avrasya Etüdüleri*, XXIX-XXX, Ankara, 2006, s. 191-205.

KHAİRMUKHANMEDOV, Nurbek, *Ulus-Devlet Bağlamında Orta Asya Cumhuriyetlerinde Siyasal ve Hukuksal Değişim*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Anabilim Dalı Doktora Tezi), Ankara, 2008.

KIRGIZİSTAN ANAYASASI, <http://www.legislationline.org/search/runSearch/1/key/kyrgyzstan+constitution/rows/10>. Erişim: 13.5.2012.

KOZİBAEV, Manas K.–MAJİTOV, Sattar F., “Kazakistan Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.XIX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 322-338.

LİPHART, Arend, *Demokrasi Motifleri*, (Çev. Güneş Ayas-Utku Umut Bulsun), Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006.

ÖZBEKİSTAN ANAYASASI, <http://www.arbuz.com/Umid/Main/Uzbekistan/Constitution/html>, Erişim: 13.5.2012.

ÖZDOĞAN, Günay Göksu, “Uzlaşmanın Dinamikleri”, *Bağımsızlığın İlk Yılları: (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, ve Türkmenistan)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.25-103.

SARAY, Mehmet, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

SARI, Yaşar, “Kırgızistan’da İktidarın El Değiştirmesi: Akayev ve Bakiyev’in Düşüşü”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, V/9, Ankara, 2010, s.27-47.

TİKA, *Özbekistan Ülke Raporu*, TİKA Yayınları, Ankara, 2009.

TİKA, *Ülkelerin Anayasaları*, TİKA Yayınları, Ankara, 1999.

TURAN, Erol – ÇEVİK, Savaş, “Devletin Kurumsal Dönüşümü: Orta Asya Cumhuriyetleri Perspektifinden”, *Bilig*, XLI, Ankara, Bahar 2007, s.205-224.

TÜRKMENİSTAN ANAYASASI, <http://www.legislationline.org/search/runSearch/1/key/turkmenistan+constitution/rows/10>. Erişim: 13.5.2012.

YAVAŞGEL, Emine, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Durum*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.

YILDIZ, Nurçin, “18 Ağustos 2007 Kazakistan Parlamento Seçimleri ve Nazarbayev’i Anlamak”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, II/4, Ankara, 2007, s.173-202.

Ülke Parlamentoları İnternet Siteleri:

<http://www.meclis.gov.az/>,

<http://www.parlam.kz/>,

<http://www.kenesh.kg/>,

<http://www.turkmenistan.gov.tm>,

<http://www.parliament.gov.uz/>